

primjerenoga korpusa, predstoji još mnogo posla.

Osvrćući se na problematiku računalnog nazivlja u nastavi hrvatskog jezika autorica iznosi stav da bi ta problematika trebala biti prisutna u nastavi hrvatskog jezika ne kao posebna nastavna jedinica već kao tema koja se provlači kroz mnoga poglavlja, osobito kroz poglavlja o nazivlju, leksikografiji, jezičnome posuđivanju, sinonimiji, purizmu, znanstvenome funkcionalnom stilu, razgovornome funkcionalnom stilu, žargonima, jezičnome izražavanju itd.

U poglavlju *Reklame i računala* autorica pokazuje kako se reklame znatno razlikuju s obzirom na medij u kojemu se pojavljuju i upozorava na neke značajke reklama na internetu. Također se osvrće na reklame za računalnu opremu, u prvome redu s terminološkoga stajališta, a potom i s pragmalingvističkog i kulturološkog.

Knjiga *Kako se na hrvatskome kaže WWW?* vrijedan je doprinos promišljanju računalnoga nazivlja i terminološkoj teoriji uopće. Najveća je njezina vrijednost što se problemima bavi u trenutku kad su oni aktualni i što je na tragu internetske lingvistike o kojoj Crystal govori kao o novoj lingvističkoj grani. Ta je knjiga nadasve suvremena, usklađena sa svjetskim lingvističkim kretanjima i tehničkim razvojem. Ona je i posve praktična, namijenjena i računalnome stručnjaku i leksikografu i svakomu zainteresiranom za računalno nazivlje i hrvatski jezik, svaki problem osvjetljava potpuno i nudi mnoštvo praktičnih naputaka, savjeta i rješenja. Zajedno s knjigom *Hrvatsko računalno nazivlje* iste autorice vrijedan je doprinos hrvatskoj terminologiji i važan poticaj daljnjim lingvističkim proučavanjima, osobito proučavanju jezika interneta.

Treba još svakako napomenuti da autorica poznaje najsuvremeniju domaću i svjetsku literaturu koja se odnosi na područje njezina bavljenja.

Lana Hudeček

Prvi dvojezični hrvatski pravopis

(*Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za pòtrebnozt nàrodnih skol*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Biblioteka Pretisci, knjiga 4, Zagreb 2002, 71 str.)

Hrvatskoj i slavenskoj filologiji, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu ovoga nam je ljeta (2003) podario i četvrtu knjigu iz niza pretisaka.¹ Riječ je o, dosad malo ili nikako poznatom, prvom hrvatskom dvojezičnom pravopisu kajkavske osnovice iz daleke 1779. godine. *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za*

¹ Dosad je u Biblioteci Pretisci Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje u pretisku objavio djela: *Institutio-num linguae illyricae libri duo...* 1604./ Osnove ilirskoga (hrvatskoga) jezika Bartola Kašića (1575–1650) s pogovorom Darije Gabrić Bagarić i prijevodom na hrvatski jezik Sanje Perić Gavrančić; *Nova Ricoslovica ilirska ...* (1812) Šime Starčevića (1784–1859) s pogovorom Branke Tafre; *Pravopis jezika ilirskoga* (1850) Josipa Partaša (1820–1865) s pogovorom Lade Badurina. Svim je pretiscima urednicom Marija Znika. Doista, treba pozdraviti takav projekt izdavanja izvornih hrvatskih jezikoslovnih djela jer su nam ona neophodna pri proučavanju hrvatskoga jezika kako u dijakroniji tako i sinkroniji.

pòtrebnozt nàrodnih skol/ Anleitung zur kroatischen Rechtschreibung, zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien (...), Ofen (...) 1779. Pogovor pretisku potpisuju Nada Vajs i Vesna Zečević. Kao što su autorice pogovora spomenule, *Kratki navuk* (1779) plod je školskih odredaba što ih je u Austro-Ugarskoj Monarhiji kroz reformiranje školstva provodila carica Marija Terezija. Odredbe o ustroju školstva objelodanjene su na latinskom jeziku: *Ratio educationis totiusquae rei leteraturae per regum Hungariae et provinciae eidem adnexas, I. Vindobonae* 1777.

Da se podsjetimo. U 3. knjizi *Nikola Škrlec-Lomnički* (izd. HAZU, Zagreb, 2001: 769), uz ostalo čitamo: “Dne 1. svibnja 1778. sastali su se svi vrhovni ravnatelji nauka među njima i Nikola pl. Škrlec-Lomnički, pod predsjedništvom nadbiskupa Adama baruna Patačića iz Kaloče² na konferenciju u Budimu, da vijećaju o načinu raširivanja boljih školskih prilika i o izboru školskih knjiga.”³ Uz nazočne je, kao član povjerenstva za izobrazbu bio prisutan i nadzornik narodnih škola, Slavonac Antun Mandić (1740–1815).

Kao što je poznato, sljedeće 1779. godine Mandić je u Budimu objelodanio dvojezični udžbenik *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucšionica u kraljestvu Slavonie/ Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Ge-*

brauche der Nationalschulen in dem Königreich Slawonien (...), Ofen (...) 1779.⁴

Iste je godine tiskana i kajkavska verzija *Kratki navuk...* o kojem je ovdje riječ. Slavonska i kajkavska (horvatska) verzija *pravopisanja* bila je u skladu s III. dijelom *Ratio educationis...* (1777). U njemu se, naime, uz ostalo, određuje da žitelje zemlje Austro-Ugarske krune treba svrstati prema nacionalnosti, vjeri i društvenoj pripadnosti. Svaka nacija treba dobiti posebne škole u kojima će nastavu voditi učitelji koji dobro govore materinski jezik dotičnoga kraja (naselja) i one jezike koji se češće rabe u zemlji.

Prema tome, dvojezični školski udžbenik *Kratki navuk...* i *Uputjenje...* 1779. proizašli su iz navedenih odredaba. Jasno, bilo je i drugih udžbenika kao što su: *ABC iliti knjižica slovoznanja... ABC oder Namenbüchlein* (Ofen, 1779), *Uputjenje k lepopisanju* (Budim, 1780), *Uputjenje u brojo-znanje* (Budim, 1780), *ABC knjižica za potrebnost narodnih škol* (Ofen, 1779), *Čtenja kniga od pravo-ivornosti...* (Budim, 1780), *Napučenje vu brojo-znanje* (1780), dakle slavonska i horvatska (kajkavska) verzija školskih udžbenika.

Kratki navuk... (1779), kao što se vidi, pisan je hrvatskim jezikom kajkavske književne osnovice i latiničnom grafijom toga doba te obuhvaća 52 stranice dvojezičnoga teksta, na lijevoj hrvatski a na desnoj stranici njemački. Nakon naslovnice slijedi tabelarni prikaz onoga o čemu je u pravopisu riječ – *zavjetek tabelni navuka za pravopisanje* (11 str.); potom slijedi *navuk za pravopisanje vu horvatskom jeziku* (sadržava četiri dijela, 12–52). Tako se u I. dijelu govori *od pravoga potrebuvanja slov*

² Adama Patačića (1718–1784) znamo kao autora rukopisnoga rječnika o kojemu je pisao Ljudevit Jonke (1907–1979): *Dictionary Adama Patačića, Rad JAZU*, 275, Zagreb, 1949, 71–175.

³ Usp. Peter Király (1980) *Die erste Schulbücher der Ofner Universitäts-druckerei in sprachlicher und orthographischer Hinsicht, Studia Slavica Hungarica*, XXVI, 507–524, Budapest.

⁴ Pretisak te knjige objavila je Matica hrvatska u Osijeku 1998. s pogovorom Ane Pintarić.

pri pisanju rečih (14–34)/ o pravoj uporabi slova u pisanju riječi/, drugi dio govori od narednoga rečih na slovke deljenja i slovkih prenašanja (34–36)/ o pravilnom rastavljanju riječi na slogove i njihovom prenošenju u novi red/, treći dio donosi pravila od prikladanoga razluke znamenj postavljenja (38–47)/ o prikladnom postavljanju interpunkcijskih znakova/, četvrti dio donosi popis – pravopisni red (48–52)/, popis riječi koje su slične ali različite u značenju te ih valja pravilno pisati. Kad je riječ o definiciji pravopisa, onda je njome rečeno ono što *Kratki navuk* i obuhvaća u pravilima tumačeći ih: Ortografija ili pravopisanje je znanje: riječi pravim slovima pisati, njih u prenašanju slogova pravilno dijeliti i različite interpunkcijske znakove prikladno upotrebljavati: *Ortografija, iliti pravopisanje je znanje: reči z pravemi slovami pisati, nje vu prenašanju slovkih dobro razdeluvati i razlučnosti znamenja prikladno potrebuвати* (str. 12) [moja transkripcija].

Budući da su autorice pogovora pretiska *Kratkoga navuka...* (1779) opisale njegov sadržaj, valja na ovome mjestu izdvojiti nekoliko njegovih specifičnosti zbog čitatelja koji pretisak još nema u ruci. Uz ostalo, autorice su s pravom primijetile, pišući: “Osim toga, u *Kratkom navuku* se spominje termin *period*, za koji se inače govori da ga nema u hrvatskim priručnicima. Termin *objetje* iliti *perioduff* naziv je za mnogostruko složenu rečenicu (...). Posebno treba istaći da *Kratki navuk* u terminologiji također prednjači pred drugima, jer u podjeli glasova na *samoglasnike* i *suglasnike* on već ima slovo *glasovito* ili *samoglasnik* i slovo *neglasovito* ili *skupglasnik*. U literaturi se dosad smatralo da su nazive *samoglasnik* i *skupglasnik* iz *Ričoslovice* Šime Starčevića

(1812) preuzeli kajkavci Josip Đurkovečki i Ljudevit Gaj.” No treba reći da je Gaj, po hađajući u Varaždinu školu, učio horvatski jezik upravo iz *Naputčenja za horvatski prav četeti i pisati* (...) 1808. u kojem su, uz nešto modificiranosti, ista pravila kao i u *Kratkom navuku...* (1779).

Tako ćemo u *Kratkom navuku* (1779) naći pravilo o razlikovanju minimalnih parova. Autor će reći, da riječi koje *glasa skoro jednoga imaju, jedno vendar ne znamenuju*, tj. riječi istoga glasovnog sastava nisu u svom značenju iste: *bolye, polye* itd. /bolje ~ polje/.

Kratki navuk navodi razlikovnu funkciju naglaska: *brat, brât; bol, bôl; dug, dÿg; niti, nîti; peřzek, pÿřzek*. Danas bismo bilježili: *brât ~ brât, bôl ~ bôl, dÿg ~ dÿg, nîti ~ nîti, pÿšek ~ pÿšek*.

Vrlo je važan fonetski opis digrama: d+y, g+y, l+y, n+y. Autor ističe da njihov izgovor s y postaje mekši; nastaje novi glas između ta dva glasa (đ, lj, nj). Veli da bi se loše pisalo: *rogven, vigyen, regyen*, jer te riječi dolaze od: *rodîm, vidîm, rêdim*. Prema tome treba pisati: *rodyen, vidyen, redyen*, dakle piše se prema etimologiji, ali ostaje *gyungy* (đunđ) jer u toj riječi nema etimološkog *d*. Još je jedno, nadasve suvremeno pravilo što ga uočavamo u *Kratkom navuku* (1779). Naime, prijedlog z+I; bolje je z ostaviti, kada orudelje, pomoć jedino naznačuje; bolje je rečeno i pisano: *palicum, kamenom, šakum je ga vudril*, nego *z-palicum, z-kamenom* itd. Kao što je poznato, to je pravilo norma i u današnjem hrvatskom jeziku.

Kad je riječ o pisanju rečeničnih interpunkcijskih znakova, *Kratki navuk* (1779) donosi pravila po kojima se zarez stavlja: 1. u nabranjanju riječi i u kratkim rečenicama;

2. točka i zarez: a) u dužim rečenicama kada se što želi pojasniti ili dodati, b) kada se polovica obje (perioduša), tj. višestruko složene, dijeli na svoje dijelove; 3. dvotočje se stavlja: a) između dva dijela obje (perioduša), b) ispred navoda tuđih riječi, c) između izgovora, tj. rečenica koje povezuju različite sadržaje; 4. točka se stavlja na kraju svake rečenice i u kraticama. Za skraćivanje riječi može se rabiti i crta iznad riječi *Čpa sestra*. U 5. i 6. točki riječ je o uporabi zagrada i paragrafa kao znaka.

Za razlučiti izgovore /razlikovanje rečenice/ upotrebljavaju se znakovi: ? – *znamenje pitanja*; ! – *znamenje iskričanja*; “ – *znamenje donaćanja /navodnici/*, * – *znamenje paske /bilješke za što se mogu uzeti i slova ili brojevi – cifre*; — *znamenje za prestanje iliti pauza*; za pauze *znamenjuvati jemlu se takaj nekuliko potezecov* “ ” “ ” *ali piknic . . . navlastito vu pretergnjenem govorenju*.

Kad se *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko* (...) 1779. iznova čita i prouči, s današnjega gledišta fonetike, fonologije i pravopisa, s pravom se može reći da je taj pravopis bio (i ostao) dokazom izgrađenosti hrvatskokajkavskoga standarda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, pravopis iz kojega su participirali kasniji autori sličnih pravopisa štokavske osnovice u drugoj polovici 19. stoljeća.

I na kraju. Budući da u nijednom izdanju pravopisa (1779, 1780, 1808, 1830, 1832) nije naveden autor/priredivač, opravdano se nameće pitanje tko je mogao biti autor dvojezičnoga *Kratkoga navuka* (1779). Poznati mađarski slavist László Hadrovics (1910–1997) navodi kako je Antun Mandić “i sam kao inspektor narodnih škola u svo-

je vrijeme sastavio pravopis za horvatske i slavonske škole”.⁵

No, bilo je tu i drugih kompetentnih za takav posao. Mirko Vory (1752–1819) zagrebački kanonik, koji je nakon 1775. bio i ravnatelj glavne pučke škole u Zagrebu, a 1788. nadzornik pučkih (ladanjskih) škola, za nj se spominje da je autor horvatsko-njemačke gramatike. Možda se pod time krije dvojezični *Kratki navuk* (1779)? Do danas nije poznat naslov takve gramatike s njegovim imenom. Tu je i Ignacije Szentmártony, ml. (1745–1806). Svakako, o autorstvu *Kratkoga navuka* (1779) trebat će tražiti podatke po svemu sudeći ipak u Budimpešti.

Bez obzira na dosad nepoznatog autora toga pravopisa, on je “uočio i opisao mnoge bitne fonetsko-fonološke i pravopisne činjenice u jeziku koje nisu primjenjive samo na kajkavski književni jezik. One su, istina, pisane za njega, ali su općejezične i dokaz su izgrađenosti kajkavskoga standarda. Po svojim je kvalitetama dostojan preteča kasnijim pravopisima predilirskoga i ilirskoga doba”, s pravom su zaključile autorice pogovora *Kratkoga navuka za pravopisanje horvatsko*. Taj pravopis pokazuje da je u bližoj i daljoj prošlosti učinjena kulturološka nepravda kajkavskome književno-jezičnome korpusu prešućivanjem i nepoznavanjem višestruke koristi i vrijednosti kroz tri i pol stoljeća njegove opstojnosti. Stoga je još jednom za pozdraviti projekt Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu što je, objavljivanjem spomenutoga pretiska, spašeno još jedno hrvatsko jezikoslovno djelo bez kojega nema cjelovite povijesti hrvatskoga pravopisa i jezika.

Alojz Jembrih

⁵ Cit. Mijo Brlek (1987) Leksikograf Joakim Stulli, *Djela JAZU*, 60, Zagreb, str. 75.